

Etika, ekonomika, příroda

Josef Šmajs, Bohuslav Binka, Ivo Rolný

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Prof. PhDr. Ing. Josef Šmajs, CSc.

Mgr. Bohuslav Binka, Ph.D.

Doc. PhDr. Ivo Rolný, Ph.D.

Etika, ekonomika, příroda

TIRÁŽ TIŠTĚNÉ PUBLIKACE:

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 4887. publikaci

Autorský kolektiv:

Prof. PhDr. Ing. Josef Šmajs, CSc. – vedoucí autorského kolektivu, část I Ontologické základy etiky

Mgr. Bohuslav Binka, Ph.D. – část II Environmentální etika

Doc. PhDr. Ivo Rolný, Ph.D. – část III Etika v podnikatelské praxi

Odborní recenzenti:

Doc. Ing. Vladimír Choluš, Ph.D.

Doc. PhDr. Lubor Kysučan, Ph.D.

Vydání odborné knihy schválila Vědecká redakce nakladatelství Grada Publishing, a.s.

Odpovědná redaktorka Mgr. Olga Tesařová

Sazba Milan Vokál

Počet stran 192

První vydání, Praha 2012

Vytiskla Tiskárna PROTISK, s.r.o., České Budějovice

© Grada Publishing, a.s., 2012

Cover Photo © fotobanka allphoto

ISBN 978-80-247-4293-9

ELEKTRONICKÉ PUBLIKACE:

ISBN 978-80-247-8122-8 (ve formátu PDF)

ISBN 978-80-247-8123-5 (ve formátu EPUB)

ISBN 978-80-247-8124-2 (ve formátu MOBI)

Obsah

O autorech	5
Předmluva	6
Úvod	8

Část I Ontologické základy etiky

1. Etika tradiční, podnikatelská a environmentální	14
1.1 Co je etika	14
1.2 K předpokladům konstituování etiky podnikání	19
1.2.1 Podnikatelská etika v širším smyslu	20
1.2.2 Etika podnikání v užším smyslu	23
1.3 K předpokladům konstituování environmentální etiky	25
2. Evolučně ontologické pojetí člověka, přírody, kultury	30
2.1 K problému člověka	30
2.2 K problému přírody	34
2.3 K problému kultury	37
3. Ekonomika a příroda	42
3.1 Příroda, kultura, ekonomika	42
3.1.1 Příroda	42
3.1.2 Kultura	43
3.1.3 Ekonomika	44
3.2 Ekonomika a příroda	47
3.3 Problém konstituování biofilní ekonomiky	49
4. Práce, technika, příroda	56
4.1 Lidská práce	56
4.2 Tři technologické úrovně práce	59
4.2.1 První typ antropo-technického systému	59
4.2.2 Druhý typ antropo-technického systému	60
4.2.3 Třetí typ – automatizace	61
4.3 Příroda a budoucnost lidské práce	63
4.3.1 Mohou všichni vyhovět nárokům intelektuální práce?	65
4.3.2 Skrytost privatizace a pustošení Země	67
4.3.3 Falešná neutralita práce duševní	68
5. Výchova a vzdělání pro globalizovanou kulturu	70
5.1 Evolučně ontologické minimum pro ekonomy	72
5.2 Od soupeření ke spolupráci se Zemí	74
5.3 Biofilní přestavba ekonomického vzdělání	78

Část II Environmentální etika

1. Základní východiska	84
2. Definice základních pojmů	85
2.1 Definice základních pojmů týkajících se environmentalismu	85
2.2 Definice pojmů týkajících se ekonomismu	88

3. Ekonomismus	90
3.1 První přiblížení a stručný historický exkurz	90
3.1.1 Ekonomismus jako pozdní variace na mechanisticko-atomistické téma	90
3.1.2 Ekonomismus jako scientistický omyl	91
3.1.3 Ekonomismus jako ideologie znovunastolování nesouměřitelnosti pod maskou symetrie příležitostí	93
3.2 Shrnutí	94
4. Environmentalismus (nové zelené ideologie)	96
4.1 Klasifikace environmentální etiky u Erazima Koháka a Clare Palmer	96
4.2 Základní koncepty v environmentální etice	99
4.2.1 Environmentální biocentrická etika	99
4.2.2 Environmentální ekocentrická a systémová etika	101
4.2.3 Antropocentrismus	104
4.2.4 Hlubinně ekologická environmentální etika	106
4.2.5 Sociálně ekologická environmentální etika	109
4.2.6 Zoocentrická environmentální etika	116
4.2.7 Teocentrismus	118
5. Ekonomismus kontra environmetalismus	121
5.1 Odlišný „mentální věk“ super-teorie ekonomismu a super-teorií environmentalismu a ekologismu	121
5.2 Rozdílná metodická východiska obou přístupů	122
5.3 Rozdílný přístup k pojetí času	123

Část III Etika v podnikatelské praxi

1. O podnikatelské etice kriticky	126
2. Etická stránka základních ekonomických problémů	128
3. Etika v přístupu k výrobním faktorům	131
3.1 Půda	131
3.2 Práce	135
3.3 Kapitál	140
4. Společenská odpovědnost podnikání	147
4.1 Teorie participujících skupin	149
5. Etické chování podniku je konkurenční výhodou	151
6. Strategie CSR a nové formy firemní odpovědnosti	155
6.1 Strategie CSR	155
6.2 Nové formy projevů firemní odpovědnosti	162
7. LOHAS – nový životní styl a trend v podnikání	168
8. Podnikatelská etika na mezinárodních trzích	173
8.1 Etické kodexy	175
Shrnutí	177
Summary	178
Deklarace závislosti	179
Declaration of Dependence	182
Literatura	185
Rejstřík věcný	190

O autorech

Prof. PhDr. Ing. Josef Šmajš, CSc. (1938)

Je profesorem filosofie na Masarykově univerzitě v Brně. Vytvořil originální koncept evoluční ontologie, který vyšel knižně v angličtině (*Evolutionary Ontology*. Amsterdam–New York: Rodopi 2008), je autorem mnoha knih s ontologickou a ekologickou tematikou, které jsou překládány do jiných jazyků. Nejširší podobu evoluční ontologie obsahuje jeho publikace *Filosofie – obrat k Zemi* (2008). Pro americkou encyklopedii *Encyclopedia of Anthropology* (2006) zpracoval hesla Culture, Nature, Technology, Environmental Philosophy. Spolu s I. Klímkou a V. Cílkem vydal v r. 2010 knihu *Tři hlasy*. V roce 2011 vyšlo třetí české vydání jeho knihy *Ohrožená kultura* a druhé vydání knihy *Potřebujeme filosofii přežítí*. V roce 2012 mu vyšel ruský překlad knihy *Ohrožená kultura* (*Kultura pod ugrozoi*. Novosibirsk: Akademiya nauk). Často publikuje v odborných časopisech, spolupracuje se sdělovacími prostředky.

Mgr. Bohuslav Binka, Ph.D. (1973)

Vystudoval filosofii a estetiku. Svoji doktorskou práci *Analýza hlubinné ekologie* obhájil roku 2002 a v roce 2003 s ní získal cenu Josefa Vavrouška udělovanou Karlovou univerzitou v Praze. Od roku 2001 do r. 2005 učil na Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy univerzity. Od roku 2005 učí na Fakultě sociálních studií filosofii, etiku a obecnou metodologii vědy. Dosud publikoval tři knihy (*Analýza hlubinné ekologie*, *Environmentální etika* a *Zelený extremismus – ideje a mentalita českých environmentálních hnutí*). Od roku 2005 vede projekt EkoInkubátor, který se snaží předat studentům ekonomických oborů základy environmentalistiky, studentům environmentalistiky základy ekonomie.

Doc. PhDr. Ivo Rolný, Ph.D. (1957)

Vystudoval filosofii a politickou ekonomii. Působí jako docent na Ústavu managementu Provozně ekonomické fakulty Mendelovy univerzity v Brně.

Přednáší podnikatelskou etiku a předměty humanizující ekonomické vzdělání, evropské kultury a civilizace a dějiny evropského myšlení. Ve své pedagogické činnosti působil na řadě zahraničních univerzit, nejčastěji ve Velké Británii a v severských zemích. V rámci tématu podnikatelské etiky je autorem monografií *Etika v podnikové strategii* (3. vyd. 2007), spolu s L. Lacinou *Globalizace, etika, ekonomika* (3. vyd. 2008) a mnoha vědeckých článků a odborných statí doma i v zahraničí.

Předmluva

Etika, ekonomika, príroda – tri kľúčové slová troch autorov tejto poučnej knižky, ktorých spája jedna idea a jeden motív: ideou je vzájomná závislosť, motívom starostlivosť.

Všetci dnes žijeme vo svete, v ktorom je všetko navzájom prepojené, „zosieťované“, popretkávané až neprehľadným pletivom konexií, tokov, väzieb a vzťahov. Úlohou filozofie i ďalších sociohumanitných oblastí bádania je rozkrývať tieto súvislosti. Zároveň žijeme vo svete, za ktorý nie je zodpovedný nikto iný než my sami, príslušníci jedného z biologických druhov, čo sám seba nazýva *sapiens sapiens*.

Tento svet sme pôvodne nevytvorili, skôr on vytvoril nás – je to úžasný, fascinujúci svet pozemskej prírody. Tento svet sme však pretvorili a neustále ho pretvárame na svoj obraz – a to je nemenej úžasný a fascinujúci svet našej ľudskej kultúry. Práve starostlivosť o tieto dva svety „v jednom“ – pretože v našom ľudskom svete už takmer niet ničoho, čo by nebolo amalgámom prírody a kultúry – je takisto úlohou tých, čo sú dnes vlastne humanistami, hoci v prestrojení za ekológov či environmentalistov. Humanista je totiž ten, komu ide o dobro človeka a ľudstva. Nenechajme sa pomýliť: ak kedysi boli humanistami, čo kliesnili cestu dejinami, náboženský vizionári, potom empirickí vedci a politickí vodcovia, dnes sú to tí, čo vidia široké, ba najširšie súvislosti globálnej situácie. Teda tí, čo chápú, že kľúčom k prežitiu a budúcnosti ľudstva je vyriešenie globálneho problému vzťahu kultúry a prírody. Že dobro človeka bez prírody je ilúzia.

V našom „dvoj-jedinnom“ ľudskom svete však akosi strácame schopnosť vidieť a chápať prinajmenšom tieto súvislosti:

Po prvé, medzi samotnou prírodou a kultúrou. Akosi zabúdame, že kultúra je len pretvorená príroda a že žiadna kultúra – ani tá „posthumánna“, hyper-elektronizovaná – neprežije bez prírody. Aj v takomto svete potrebujeme pre život vodu, vzduch, pôdu, organické potraviny, telesné a duševné zdravie, pobyt v lese, výhľad na zeleň atď. Kvôli kultúre však zabúdame na prírodu. Vlastná kultúra nám zaslepuje oči pre prírodu.

Po druhé, medzi etikou a ekonomikou. Akosi zabúdame, že to ide o dve oblasti ľudskej činnosti, ktoré majú jeden spoločný cieľ: dobrý život. A že dobrý život v etickom, ako aj ekonomickom zmysle by sa mali navzájom podporovať. Kvôli ekonomike však zabúdame na etiku. Ekonomika nám zaslepuje oči pre etiku.

Po tretie, medzi etikou a prírodou. Akosi zabúdame, že etika obsahuje nielen vzťahy medzi ľuďmi navzájom, ale aj vzťahy k ostatným živým bytostiam, k životu a prírode vôbec, k Zemi ako živej planéte. Kvôli etike vlastných vzťahov zabúdame na etiku vzťahov k prírode. Etika nám zaslepuje oči pre prírodu.

A po štvrté, medzi ekonomikou a prírodou. Akosi zabúdame, že bez prírody niet a nebude žiadnej ekonomiky. Kvôli ekonomike zabúdame na život. Ekonomika nám zaslepuje oči pre prírodu.

Homo sapiens sapiens sa hrdí svojou inteligenciou. A právom, veď vďaka nej zvládol biologickú evolúciu. Vďaka tvorivej inteligencii dokonca utvára aj svoju kultúrnu evolúciu. Avšak inteligencia, ktorá sa postaví proti prírode, ktorá zabúda, že svoje korene má v prírode, stráca samu seba. Neinteligentná (a teda aj neetická, nehumánna a protiprírodná) hospodárska činnosť je príčinou nielen ekonomickej, ale aj ekologickej krízy. A globálnej. Ekologická inteligencia už dávno odhalila, že ekonomická inteligencia môže byť iba jej podriadenou zložkou. Niet takej ekonomickej nevyhnutnosti, ktorú sa nám snažia vnútiť ekonomisti, hrajúci svoje hry o prosperitu. Sú priehľadné, aj keď všemožne maskované hry.

Tam, kde zlyháva inteligencia – kde sa zatemňuje mozog chamtivosťou – tam zlyháva ľudstvo samo pred sebou. Aj preto treba čítať také poučné knihy, ako je táto.

Prof. PhDr. Emil Višňovský, Ph.D.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, SR
Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, Bratislava, SR

Úvod

Přibližně půl století existence environmentální i podnikatelské etiky přineslo pozoruhodné spektrum teorií a názorů na otázku, jaká by měla být nová společenská morálka a jak takovou morálku s přispěním nové etiky vytvořit. Výsledek však příliš neodpovídá vynaloženému úsilí. Nové situaci odpovídající morálka zatím nevznikla, a tradiční forma morálky se postupně stala jen velmi slabým a v podstatě neúčinným sociokulturním regulativem. Za pluralitou etických konceptů a jejich vzájemnou polemikou se skrývají přinejmenším dva všemi přijaté a přesto sporné předpoklady: falešný dualismus člověka a přírody a skrytá predátorská mentalita nynější kultury.

I když se s mnohými autory shodneme v názoru, že etika dnes potřebuje ontologické zakotvení, nebudeme s nimi jednotní ani v tom, jaká ontologie by to měla být, ani v tom, jak k nové morálce od ontologicky zakotvené etiky přecházet. Morálka je totiž založená jak na vrozených predispozicích lidí, tak na jejich spontánní socializaci v příslušné kultuře. Vzniká více či méně dobrovolným přijímáním hodnot, pravidel a odpovědnosti, ovlivňuje ji etika, věda a vzdělání, ale nelze se ji naučit klasickými učebními postupy. Normativní snahy etiky jako teorie nové morálky končí obvykle jen málo účinným přemlouváním.

Zdá se, že východiskem nové etiky, kterou potřebujeme pro překonání ekologické krize, by mohl být zatím málo známý koncept evoluční ontologie. Jde o první ontologii, která do svého předmětu zahrnuje vedle přirozené evoluce také lidmi vytvářenou evoluci kulturní. Etice tak nabízí neantropocentrický koncept člověka, přírody i kultury. I když se mnohé směry environmentální etiky – např. etika úcty k životu, etika biocentrická či ekosystémová, etika hlubinné ekologie – rovněž pokoušejí překonat antropocentrismus, ve svém zamlčeném východisku jej fakticky neopouštějí: člověk jako Descartův subjekt v nich stojí proti pozemskému životu, který by měl lépe chápat, respektovat, uctívat či chránit, s nímž by se měl identifikovat. Tyto přístupy zatím nenabízejí přiměřenou analýzu toho, že náš biologický druh už nežije jen v přírodě, že vytvořil globální protipřírodní kulturu, která se stala jeho velkým anorganickým tělem a která jako zlý leviatan jeho vztahování se k Zemi nejen fyzicky vykonává, ale také skrytě duchovně určuje. To je jeden z důvodů, proč dosud nemáme etiku zabývající se vztahem člověka k Zemi prostřednictvím kulturního systému, etiku kultury.

V souvislosti s hledáním ontologických základů nové etiky je třeba řešit problém, jak přetavit strukturně náročnou ontologickou racionalitu (procesuální reflexi světa nově zahrnující také kulturu) do konkrétnější a méně náročné racionality etické, která se tradičně zabývala jen morálními vztahy mezi lidmi a dalšími společenskými subjekty. Vystává přitom otázka, jak dosáhnout toho, aby etická argumentace, např. výzva k tomu, aby v lidském chování vůči kultuře i přírodě nebylo vše dovoleno, získala na kulturou přetížené Zemi závaznost, která je srovnatelná s přísnou argumentací vědeckou či ontologickou. Ale nejen to. Problémem všech problémů je otázka, jak důležité morální regulativy, které by měly být srozumitelné také člověku bez speciálního vzdělání, tj. jen na základě jeho emocí a intuitivně pocíťovaného vřazení do prostředí té které kultury, odvozovat z etické racionality. Ta totiž, nemá-li být jen spontánně antropocentrická, musí být nově ontologicky poučená, tj. vysoce teoreticky náročná. A tak vzniká dvojediný úkol: za prvé potřeba, aby nová morálka (podobně jako nová etika) předcházela realitu, a za druhé, aby morálka, která se tradičně formovala ze zkušeností mnoha lidských generací v lokálních kulturách, v dnešním krizovém kontextu vznikala také z obecné etické (či ontologické) teorie.

Evoluční ontologie si úkol být základem nové etiky komplikuje nejen tím, že vztah člověka a přírody považuje za zprostředkovaný kulturou, ale také tím, že se snaží docenit zamlžený biologický původ lidství. Její úvahy o ontologickém založení morálky se proto zaměřují i na dosud neřešenou otázku změny predátorského duchovního základu kultury na základ biofilní. Expandující protipřírodní kultury, v nichž se rozvíjela tradiční morálka, byly totiž podřízené skrytému kořistnickému duchovnímu základu. Dnes se ocitají v krizi, protože jejich duchovní základ, na němž spočívají, je nezávisle na etických iniciativách vede ke zkáze. V dalším růstu na konečné Zemi nemohou pokračovat.

Ale ještě jeden moment musíme v této souvislosti připomenout. Sociálně ekologická environmentální etika, jak ji v textu obšírně představuje B. Binka, staví podle nás na velmi sporném předpokladu, že ekologická krize je důsledkem krize společenské a že její řešení je třeba hledat v sociální oblasti. Zdá se nám, že přesný opak je pravdou. Od počátku neolitu hledá lidstvo optimální vztah k přírodě právě prostřednictvím změn v sociální oblasti. Nic víc, než růst produktivity lidské práce, který v minulosti pohřbíval sociálně politické systémy a který dnes ve formě globální spotřební společnosti bere lidem práci a hrozí zpusťšením zeměkoule, se bohužel neobjevilo. Chceme-li najít dlouhodobou symbiózu kultury s přírodou, musíme nejprve omezit, a nakonec i zastavit nynější nevyhlášenou válku se Zemí. Zbraněmi v tomto zbytečném souboji, který nemůžeme vyhrát, se staly nejen továrny, nákladní doprava a obchod, ale i dnešní nadbytečné cestování a hromadně používaná spotřební technika. Jako zdivočelého psa jsme proti lokálně bezbranným ekosystémům pustili ze řetězu sta tisíce letadel a sta miliony osobních automobilů.

A to je také důvod, proč v prvé řadě usilujeme o změnu skrytého duchovního základu kultury. Tato historicky bezprecedentní změna bude mít podle nás zásadnější význam než nynější přímé úsilí o změnu etiky, vědy či politiky, tj. forem duchovní kultury, které ze starého duchovního základu kultury vyrůstají. I když jde o ambiciózní úkol, který vzdáleně připomíná Hegelův pokus postavit kulturu (lidské dějiny) na myšlenku, je třeba se o tuto zásadní změnu pokusit. Světovým duchem, který se dnes nesmí zpožďovat za rychlým postupem globální protipřírodní kultury, musí být ontologicky poučené předvídavé vědění. Patrně jen takové komplexní vědění (evoluční chápání světa) může být negativní zpětnou vazbou hrozivého šíření anonymní technologické moci, již zatím pozemská příroda jakoby z vlastní slabosti ustupuje. Ale nenechme se mýlit. Její absolutní moc nad člověkem i kulturou spočívá v tom, že ve své zaslepenosti a pýše můžeme zničit podmínky přirozené reprodukce našeho biologického druhu.

Kdysi oprávněný predátorský duchovní základ kultury, který vznikl v procesu historické mezikulturní selekce a jehož pozdějším vyjádřením se staly dílčí vědy, používané technologie i způsob života lidí, můžeme však změnit jen navázáním na odlišné informační předpoklady v lidském genomu. V této věci má sociobiologie pravdu. Také proto je dnes třeba opustit novověký důraz na člověka a jeho druhově sobecké zájmy, které poprvé narazily na hranice obyvatelnosti zeměkoule. To se jistě mnohokrát stalo i jiným biologickým druhům, které nevytvořily kulturu, a které, aniž by vyhynuly, mohla v expanzi omezit konečná Země. Pro lidstvo, které se za pomoci kultury vyvázalo z této přímé negativní zpětné vazby, to ovšem znamená opatřit si jinou záruku přiměřenosti kultury přírodě. Musí se vzdát nekritické důvěry v živelné regulativy kulturního vývoje, na které může spoléhat jak plně svébytná příroda, tak slabá, v přírodě rozptýlená kultura lokální. Lidé v globalizované kultuře už bohužel nemohou vycházet z bezstarostnosti o vlastní budoucnost, a v zájmu přežití vlastního druhu musejí jakoby znovu „uposlechnout“ svůj úplný lidský genom, v němž, jak věříme, by mohly dřímát i zájmy potlačené a vzdálené. Mohla by v něm živořit i „biologická nabídka“ načasné zastavení války kultury s přírodou,

nabídka ke smíru, kterou by do lidské přirozenosti mohla prozíravě vložit sama biosféra. Také proto se evoluční ontologie s využitím biologických věd snaží ukázat, že v lidském genomu je snad ještě cosi jiného než útočná adaptivní strategie, která dnes přivádí kulturu na pokraj katastrofy.

Velkým problémem utváření adekvátní morálky, k němuž musí evoluční ontologie i nová etika přihlížet, je také to, že přírodní i kulturní struktury působí bez interpretace (verbálního kulturního ocenění) na lidské vědomí značně neurčitě, že jsou to pro lidi jen jakési vnější objektivní procesy, předměty, či dokonce tajemné a nepochopitelné černé skříňky. Kdysi jsme na překonání přirozeného lidského obdivu k přírodě (jejího vysokého intuitivního hodnocení) potřebovali antickou geometrii, matematiku, fyziku a metafyziku a v novověku i další vědy, abychom přírodě podsunuli jinou, účelově technologickou interpretaci. Tento proces skrytého znehodnocování přírody podbíživými racionálními abstrakcemi (jimž se dosud vyučuje na školách) dosáhl v ekonomických vědách dokonalosti. Přírodě, k níž náležíme, ponechal pouze omezenou instrumentální hodnotu. Masové sdělovací prostředky, přisluhující politice a málo vzdělané veřejnosti, proces znehodnocování přírody dokončily. Dnes jakoby analogicky potřebujeme ontologii (metafyziku) i vědy o kultuře, abychom přírodě vrátili plnou hodnotu a nepodmíněnou subjektivitu, a abychom kulturní struktury, které nekriticky přeceňujeme, konečně posuzovali pravdivě: jako arogantní mocenské nástroje, které člověka morálně nezdokonalují, ale naopak vyzbrojují a vyzývají k boji s jeho původním hostitelským prostředím.

Položíme-li si nepříjemnou otázku, proč v evoluci kultur zvítězil právě jejich predátorský duchovní základ, který dnes vede světovou kulturu ke zkáze, pak může být naše odpověď jen hypotetická. Kulturní systém je spolu s duchovní kulturou produktem kulturní evoluce. Není to však útvar společný celému lidskému druhu, nýbrž je tvořen dílčími systémy teritoriálně poněkud odlišnými (s vlastními kulturními „genotypy a fenotypy“). Kultury s mírně odlišnou duchovní kulturou spolu soupeří o teritorium, o přírodní zdroje, hájí své získané kulturní bohatství. Ty, které zvítězily, měly tyto pomyslné genomy (strukturu své duchovní kultury) vhodněji nastavené vůči přírodě i vůči okolním kulturám, lépe využívaly přírodní i lidské zdroje, byly agresivnější, a proto se rozšířily. Ostatní kultury, např. kultury dnešních lovců a sběračů, jakoby zaostávají, materiální kulturu nerozvíjejí tak rychle, jejich technologie zůstaly téměř přírodní. I když jsou v biologickém smyslu skutečně predátorské, fakticky žijí v jednotě s přírodou, jsou přirozeně „biofilní“, ale nemohou se prosadit v soutěži s agresivními technickými kulturami, nejsou konkurenceschopné ani úrovní blahobytu a lidské svobody, a proto ani intenzitou a dosahem devastace přírody. Jsou konkurenceschopné jen mírou šetrnosti k Zemi, tj. v disciplíně, v níž se v predátorském duchovním paradigmatu již dávno nesoutěží. Byly zatlačeny na omezená a pro spotřební civilizaci nevýhodná území. Z našeho hlediska živoří v symbióze se zvířaty a zbytky přirozených ekosystémů.

Lovecko sběračské kultury, jejichž morálka vyrůstá z téhož biologického genomu člověka jako druhu, mají jen „aktivní“ kulturní genom, jen živou kulturní tradici (duchovní kulturu). Nedospěly k zápisu neuronální (sociokulturní) informace, nemají knihovny, náš systém vzdělání, vědy a informační sdělovací prostředky. Mají však bohatě rozvinutou emocionálnost a propřírodní empatii. Na jejich příkladu dobře vidíme, že vytvoření „pasivního“ kulturního genomu (zapsané duchovní kultury) sice urychlilo kulturní evoluci, ale omezilo roli emocí, morálky i živé řeči ve společnosti. Morálka totiž účinně působí především jako neverbalizovaná a nezapsaná. Lidská etnická řeč a její zakódování písmem nejen prohloubily starší lidské abstrakce, ale také je ochudily, způsobily odklon od tajemné vnitřní struktury rostlin, zvířat, půdy, vody a krajiny, od vůně, tvarů a krásy. Počala vznikat filosofie a věda,

zapsaná informace posílila lidskou schopnost manipulace myšlenkové i k ní doplňkové manipulace praktické, započalo hromadné zatlačování přírody technikou.

Morálku, která zůstala hlavně na úrovni „aktivního“ genomu, tj. jako nezapsaná (jako jen snadno zapamatovatelné obecné zásady chování), to oslabilo, přizpůsobila se procesu kulturní evoluce, ustoupila a raději nepřekážela silnějšímu nadosobnímu procesu technologického dobývání přírody. Podržela si sice soulad s predispozicemi v lidském genomu, čímž byla srozumitelná každému člověku, ale rozešla se s duchovní společenskou kulturou, v níž se počaly hypertroficky rozvíjet její parciální kognitivní složky. Zvítězilo predátorské duchovní paradigma. Zejména proto dnes protipřírodní kulturní systém bezhlavě útočí na starší a širší pozemskou přírodu. Význam ontologicky poučené morálky, kterou zatím nemáme, právě tak jako role naší odpovědnosti za protipřírodní kulturu, kterou na regionální i globální úrovni odmítáme přijmout, však narůstá ještě rychleji než živelná destrukce Země kulturou.

Naše kniha se všemi výše uvedenými problémy zabývat nemůže. Snaží se reagovat na obrat společenských věd k etice, který, jak se zdá, může být i nesmělým počátkem příklonu těchto věd ke studiu kultury jako živelně expandujícího umělého systému uvnitř širšího přírodního prostředí Země. Věříme, že obrat k etice by mohl být i prvním podnětem pro vznik kritické ekonomické teorie, která dnes svým zbytečně těsným propojením s mocí omezuje rozvoj ostatních společenských věd. Vycházíme z předpokladu, že nové etické myšlení, na rozdíl od minulosti, musí nutně vznikat jak z problémového tlaku života, tak z ontologické teorie bytí. Obsahem první kapitoly je proto nový evolučně ontologický koncept člověka, kultury a přírody. Předkládáme k diskusi nejen problém vzniku nové podnikatelské a environmentální morálky, ale také evolučně ontologické pochopení role ekonomiky v kultuře i role kultury v přírodě. Pozornost věnujeme málo prozkoumanému vztahu ekonomiky a přírody, proměně lidské práce včetně její vysoce nejasné budoucnosti. První část knihy končí úvahou o možném obsahu ekonomického vzdělání pro globalizovanou kulturu.

V druhé části knihy, která navazuje na obecně filosofické pojednání o vztahu ekonomiky a přírody, analyzujeme dva široké vědní koncepty soupeřící o faktický i hodnotový výklad současnosti: Ekonomismus a ekologismus. Ekonomismus a ekologismus přitom chápeme jako dvě super-teorie (teorie vyššího řádu) usilující o ovlivnění většiny ostatních společenskovědních disciplín. Hlavní rozdíl mezi ekonomismem a ekologismem spatřujeme v jejich „mentálním stáří“, přístupu k hodnotovým otázkám, a konečně ve schopnosti sebekritického pohledu. Zatímco ekonomismus prožívá poslední, dogmatickou fázi svého vědeckého vývoje, je ekologismus ve fázi prvotní expanze. Zatímco ekonomismus svá hodnotová východiska považuje za univerzální kritéria pravdivosti všech společenskovědních disciplín, jednotlivé směry ekologismu o nich usilovně diskutují. Zatímco ekonomismus stojí na mechanistickém atomismu a pseudopozitivistickém pojetí vědy, ekologismus svá metodická východiska teprve hledá. V rámci analýzy ekonomismu a ekologismu kapitola přibližuje i šest nejvýznamnějších konceptů environmentální etiky (biocentrismus, slabý antropocentrismus, ekocentrismus, hlubinnou ekologii, zoocentrismus, sociální ekologii) a základní předpoklady současné podoby ekonomismu.

Ve třetí části, záměrně zaměřené didakticky, tj. na pomoc výuce podnikatelské etiky na našich ekonomických fakultách, se snažíme postihnout roli etiky v podnikatelské praxi. Poukazujeme tu na problém společenské odpovědnosti podnikání, na málo známou etickou dimenzi nynějších výchozích předpokladů (výrobních faktorů) hospodářské činnosti: půdy,

práce a kapitálu. Komentujeme aktuální trendy v současné podnikatelské etice, zabýváme se světovým hnutím nového životního stylu a trendu v podnikání LOHAS, zásadami v podnikání na zahraničních trzích. Zdůrazňujeme význam etického hlediska pro budoucí manažery, ekonomy a podnikatele, připomínáme nezbytnost etičnosti v rozhodovacích procesech. V této části se snažíme prokázat, že čestnost v podnikání se z dlouhodobého hlediska vyplácí a že firma, která chce na trhu trvale působit, musí jednat slušně a být morální. Moralita firmy proto zahrnuje způsoby chování, které odpovídají nejen jurisdikčním požadavkům (legalitě), ale také celospolečenským požadavkům mravním (moralitě).

Autorem konceptu a první části knihy je Josef Šmajš, autorem druhé části je Bohuslav Binka, autorem třetí části je Ivo Rolný.

Josef Šmajš

ČÁST I

Ontologické základy etiky

1. Etika tradiční, podnikatelská a environmentální

Etika jako kritická filosofická analýza morálky je přibližně tak starou teoretickou disciplínou jako filosofie sama. Proto má etika od počátku mnoho společných rysů s filosofií, např. skrytou antropocentrickou orientaci, abstraktnost, spekulativnost, útěšnost. V Evropě vzniká etika v antickém Řecku a jejími všeobecně známými protagonisty jsou sofisté, Sókrates, Platón, Aristoteles, stoikové. Pozdější etické teorie se rozvíjejí v rámci příslušných filosofických a teologických systémů, přičemž současně reagují na vývoj morálky jako spontánně vznikajícího kulturního regulativu. Pomineme-li antiku a středověk, z novověkých autorů zná část veřejnosti např. tezi Maxe Webera o vzniku kapitalismu z protestantské etiky¹ nebo alespoň kategorický imperativ a obrys formalistické etiky Immanuela Kanta.² Méně je známé, že také klasik ekonomie Adam Smith byl významným etickým autorem.³

V době ontického konfliktu kultury se Zemí, jehož vyhocení vyvolává i kdysi oprávněné **predátorské duchovní paradigma kultury**, se ukazuje, že tradiční etické zdůvodnění morálky může být nemorální, protože úzkou orientací na lidské zájmy zakrývá destruktivní povahu kulturního evolučního procesu – **pustošení planety**.

Hlásíme-li se k myšlence nezbytnosti ontologického zakotvení environmentální i podnikatelské etiky, vycházíme z předpokladu, že reálné lidské vztahy k přírodě jsou zprostředkovány kulturou, jejímž důležitým subsystémem je ekonomika. Tuto okolnost mohly ovšem starší etické systémy přehlížet proto, že vycházely z falešné novověké opozice člověka a přírody a že jejich teoretickou oporou byla jen podobně zaměřená antropocentrická ontologie. Tradiční etika proto odhlížela od vzdálenější perspektivy, od málo zřetelného lidského druhového sobectví, jehož vnějším výrazem byla kultura.⁴

Tradiční morálka **vyrůstala z vrozené lidské přirozenosti** (z potenci konzervativního genomu člověka), respektovala zvláštnosti té které kultury (její skryté duchovní paradigma) a žádnou realitě přiměřenou etickou ani ontologickou teorií nepotřebovala. Tradiční filosofie se sice zabývala ontologií, ale byla to ontologie útěšná a spekulativní, která by se pro zdůvodnění neantropocentrické morálky nehodila.

1.1 Co je etika

Zjednodušeně řečeno, etika je **teoretickou reflexí morálky** (podobně jako je např. teologie teoretickou reflexí víry), je tradiční filosofickou teorií kritiky, zdůvodnění a obhajoby morální regulace ve společnosti. Morálka jako neteoretická součást duchovní kultury zahrnuje

¹ „Ne zahálčivost a požitky, ale *jen práce* slouží podle jednoznačně zjevené vůle boží ke znásobení jeho slávy. *Mrhání časem* je tedy prvním a principiálně nejtěžším ze všech hříchů.“ Weber, M. *K metodologii sociálních věd*. Bratislava: Pravda 1983, s. 314.

² Obrys Kantovy etiky lze rekonstruovat zejména z jeho dvou prací: Kant, I. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda 1990; Kant, I. *Kritika praktického rozumu*. Praha: Svoboda 1996.

³ Smith, A. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut 2005.

⁴ K problému zatím nereflexovaného druhového sobectví člověka se nepřímě vztahuje i zajímavý názor evolučního biologa E. Mayra, že „... pravá etika může být zřejmě rozvíjena pouze přidáním ... globálního altruismu k ‚sobeckému‘ altruismu sociální skupiny.“ Mayr, E. *Co je evoluce*. Praha: Academia 2009, s. 296.

nejen pragmatické vědění, ale i zvyky, předsudky, mýty a rozpoznaná pravidla kulturního života lidí. Jako univerzální regulativ lidské aktivity je tvořena hodnotami, normami a pokyny pro dobré (mravní) chování. V etice však jde nejen o vysvětlení, zdůvodnění a kritiku morálky, ale také o její kultivaci, o její vedení určitým směrem.⁵ Jde o záměrné usměrňování morální regulace k tomu, co ta která filosofie považuje pro člověka za optimální, o čem se domnívá, že je to žádoucí.

Dnes ovšem ve filosofii, a proto ani ve vědě a politice, není zcela jasné, jakým způsobem morálku ovlivňovat a kultivovat. Ekologicky ohrožená kultura paradoxně zatím sází nikoli na širokou filosofickou racionalitu, která jediná by mohla dohlédnout důsledky expanze protipřírodní kultury, ale na živelnost, na neviditelnou a nevidoucí ruku trhu. Proto i ostatní mimotržní regulativy lidského jednání včetně politiky jsou ochromeny. Nepřímo to potvrzuje i Gilles Lipovetsky, když bez hlubší analýzy ontického základu morálky připomíná přeměnu staré „etiky povinnosti“ v novou „etiku slabé individualistické odpovědnosti“.⁶ Ale přitom neříká, že **slabá odpovědnost vůči kultuře znamená dnes silnou neodpovědnost vůči přírodě**.

I když každodenní jednání lidí nutně vychází z predispozic obsažených v lidském genomu (tj. z původního vřazení člověka do struktury přirozených ekosystémů), stále více je ovládáno druhou determinační základnou morálky: nastavením a od přírody odlišnou strukturou nadosobního systému kultury. Morálka se přizpůsobuje duchovním i věcným formám kultury, které sice vyrůstají z téže lidské genetické predispozice, ale již historicky přetavené vlivem a působením neviditelného **duchovního paradigmatu** příslušné kultury.⁷

Také proto se dnešní představa toho, co by mělo být, co je dobré a co je zlé, kterou skrytě ovlivňují naše vrozené predispozice, nutně střetává s tím, co už v kultuře existuje, co se už přijalo, zpředmětnilo a organizačně upevnilo. Váha toho, co si lidé přejí, tj. tradiční požadavky lidského svědomí, mají tedy v technicky hypertrofované kultuře klesající moc. Morálka, která se reprodukuje kompromisem mezi lidskou vrozenou predispozicí (genomem) a silícím tlakem protipřírodní technické kultury, je proto slabá a málo účinná.⁸

Vznik sociobiologie jakoby nepřímou potvrzuje náš ontologický názor, že morálka je biologicky zakotvená, že má biologické kořeny a že její studium nemůže tyto kořeny (tj. její genetické předurčení) ignorovat. Protože zastáváme široký evoluční přístup ke skutečnosti, který respektuje přírodní původ člověka, a spolu s ním i konzervativní charakter našeho genomu, sociobiologické názory nezpochybňujeme, ale naopak rozvíjíme.⁹

⁵ V tomto ohledu se morálka podobá jazyku a etika vzdáleně připomíná vědy o jazyce. Ty rovněž nemohou přímo vytvářet jazyk, jímž lidé mluví. Mohou však doporučovat, aby se jisté normy mluvy, které již v běžném životě fungují, přijaly nebo naopak nepřijaly jako tzv. formy správné, spisovné.

⁶ Lipovetsky, G. *Soumrak povinnosti*. Praha: Prostor 1999.

⁷ Ve skrytém duchovním paradigmatu kultury, který je historickým produktem (a který proto zahrnuje i základní morální pravidla), je nutně obsažena jen část celkové genetické predispozice lidí. Tím vysvětlíme, proč se tak výrazně liší kultury přezívajících lovců a sběračů od dnešní technické kultury celosvětové, v níž je zatím morální technologicky bojovat s přírodou, podporovat její účinnou adaptivní strategii, napomáhat jejímu rozmachu.

⁸ Znovu se zde nabízí analogie mezi klesajícím významem slov a krásy jazykového projevu v dnešní technické kultuře a právě tak slábnoucí mocí tradiční morálky.

⁹ Podrobněji viz např. Wilson, E. O. *Rozmanitost života*. Praha: Lidové noviny 1995. Wilsonova poněkud neurčitá epigenetická pravidla mají podle autora zajišťovat koevoluci genů a kultury: „Geny předepisují epigenetická pravidla, jimiž jsou nervové dráhy a zákonitosti kognitivního vývoje, ze kterých se mysl jednotlivce sama sestavuje. Od narození do smrti roste mysl absorbováním části existující kultury, kterou má k dispozici...“ Wilson, E. O. *Konsilience. Jednota vědění*. Praha: Lidové noviny 1999, s. 143.

Již jsme uvedli, že etika je mnohem mladší než morálka. Nebylo totiž snadné verbálně formulovat a zdůvodňovat, co morálka je, jak působí a co se již ve vztazích mezi lidmi uznávalo a dodržovalo. Předetické zdůvodnění pravidel chování se proto obvykle odvolávalo na nepochybnou autoritu: na závazné kulturní obyčeje (dodnes velmi staré u některých afrických národů), přírodní božstva, později k panovníkovi, tj. k vlivné instituci světské, kterou zpravidla doplňovala také instituce nadpřirozená. A protože technicky úspěšné kultury nejen spolupracovaly s přírodními silami, nýbrž s nimi také bojovaly, nejvyšší mocí v evropském kulturním okruhu (zejména s nárůstem síly techniky) přestávala být příroda.¹⁰

Dnešní globální civilizační krize je také krizí tradiční etiky. Rozpor mezi biologickým zakotvením tradiční morálky a odlišnými požadavky socializace lidí v technické spotřební kultuře je již tak hluboký, že nemůže být smířen v rámci stávajícího paradigmatu, tj. jakkoli sofistikovanou tradiční etickou teorií.

Zdá se, že v situaci, kdy dílčí vědění a protipřírodní síly kultury rostou rychleji než naše souhrnné pochopení světa, se kulturní **determinační základnou** adekvátní morálky (vedle jejího biologického zakotvení) musí stát nová opora: **srozumitelné evolučně ontologické minimum**. Kultura je totiž systém s vnitřní informací, již je kultura duchovní. Přirozené i umělé fyzické prostředí, není-li světonázorově interpretováno, působí na lidskou psychiku patrně méně formativně než ideje, hodnoty a regulativy duchovní kultury. Před ontologickou racionalitou, která kdysi nebyla s to vysvětlit morálku, a která sama dočasně ustoupila před diktátem dílčí vědecké racionality a objevené technologie, se tak v krizové civilizační situaci otevírá prostor pro ještě závažnější úkol: **poprvé pomáhat morálku konstituovat**. Platí-li evolučně ontologický předpoklad, že morálka je sice biologický zakotvená,¹¹ ale že jako univerzální regulativ lidského chování vzniká až procesem socializace (učení) v té které kultuře, pak ani nynější ontologické prázdno, ani dílčí racionalita a působení předmětných kulturních struktur, žádoucí novou morálku formovat nemohou.¹² Morálku, která by nebyla v rozporu s komplexními predispozicemi v lidském genomu a která by pomohla ohroženou kulturu předvídavě ochránit před katastrofou, může v dysfunkční kultuře formovat patrně jen široká, ontologicky podepřená světonázorová racionalita.

Takový úkol ovšem předpokládá – pomineme-li nezbytnost strukturní přestavby kultury – rozšiřovat evolučně ontologický koncept bytí a tak znovu navázat na spontánní „biofilní výchovu“ našich vzdálených předků. Předpokládá to vhodně vzdělávat veřejnost, tj. už ve škole žákům ukazovat, že příroda je nejstarší, nejširší a nejmocnější tvořivou subjektivitou, že je hodna úcty a morálního respektu, který musí být hlubší, než byl tradiční respekt k člověku. Protože však ani ontologický koncept přírody, ani ontologický koncept kultury nejsou teoreticky rozpracované, evolučně ontologické minimum nové morálky se zatím nejen obtížně vytváří, ale také se obtížně rozšiřuje. Brání tomu vládnoucí predátorské duchovní paradigma, a to jak svým zpředmětněním v kulturním systému, tak v podobě zpráv šířených sdělovacími prostředky. **Příznivé podmínky** pro šíření nového ontologického minima, účinkem podobné někdejšímu tlaku přirozených ekosystémů, však **paradoxně vznikají ve fázi viditelného poškozování Země kulturou**. Absolutní moc přírody nad

¹⁰ I když kulturní význam náboženství dnes slábne, zdá se, že komplementární složkou predátorského duchovního paradigmatu, jeho oporou a kompenzací ve sféře lidského vědomí, je víra v jediného Boha.

¹¹ Vrozené lidské predispozice patrně obsahují jak potence k útočné adaptivní strategii vůči přírodě, tak potence k altruistickému chování uvnitř sociální skupiny. Patrně obsahují i potence k respektu širší a mocnější přírody.

¹² Nejen sofistikované přírodní struktury, nýbrž i sofistikované struktury kulturní, jsou bez přiměřené světonázorové interpretace jen neprůhlednými „černými skříňkami“. Také to je důvod, proč dnes naléhavě potřebujeme nejen ontologii kultury, ale i skutečné vědy o kultuře.

člověkem i kulturou, z níž se lidstvo na čas jakoby osvobodilo rozvojem vědy a techniky, se tak znovu navrácí, i když bohužel jako hrozba vyhynutí našeho biologického druhu.¹³

Již jsme uvedli, že morálka, která je tak stará jako lidstvo samo, jako kultura, je patrně nejstarším sociokulturním regulativem lidského jednání. Vznikala podobně samovolně jako např. etnický jazyk, mýtus, první formy náboženství,¹⁴ organizace lovecko-sběračské kultury, první biotické technologie, řemesla, směna atp. A již jsme také připomínali, že morálka reguluje lidské jednání z hlediska dobra a zla. Její regulativy (příkazy, zákazy, ideály, normy a doporučení) jakoby lidem přímo i nepřímo naznačují, tedy nikoli explicitně vysvětlují, co se má v určité situaci dělat nebo nedělat. A to je bez vnitřně přijaté zvykové, mocenské či ontologické autority nesnadný úkol. Lze dokonce říci, že morálka se reprodukuje jako kulturní návyk, že neobjasňuje, ale působí na společnost a její fungování stimulačně, retardačně, či dokonce jako její plíživá zkáza.¹⁵

Velkým problémem morální regulace, který se v plném významu projevuje až dnes, tj. v období vzniku globální společnosti, je zejména to, že se naše biologická i kulturní schémata chování přezívají, že neodpovídají rozsahu a síle lidské technologické moci.¹⁶ Racionální volba mezi dobrem a zlem, která by mohla málo účinnou morálku posílit, není proto snadná. Protože spontánní expanze kultury předbíhá možnost racionálního pochopení jejích důsledků pro přírodu, nelze morálku odvozovat ani jen z vědeckého poznání, ani jen z procedur běžného života. Dnešní vědomá morální volba, protože se nemůže odvolat k osobní autoritě, nýbrž jen k soubornému vědění o možném vývoji protipřírodní kultury, předpokládá **existenci explicitního filosofického konceptu skutečnosti**. Pokud však takový koncept nemáme, pokud existuje ontologická slepota, lidé pouze napodobují empirické či mediální vzory a morální regulace přizpůsobuje lidské chování živelnému pohybu kulturních struktur. Morálka tak nemůže plnit ani individuálně kultivační, ani kulturně sebezáchovnou roli. Nová obecně přijatelná morální volba, které musí předcházet filosofické pochopení světa, vznikne patrně až v procesu přestavby kulturního systému v souladu s ontologickou teorií.

V ekologicky neohrožené kultuře, která ještě nepřekročila mez přípustné sociokulturní zátěže Země, a která se proto mohla rozvíjet v souladu s lidskou přirozeností (především v jednotě s geneticky fixovanou útočnou adaptivní strategií člověka jako druhu), nebylo ovšem explicitní zdůvodňování volby mezi dobrem a zlem ve vztahu k přírodě nezbytné. Člověk, podobně jako většina živočichů, svůj genom do jisté míry „pocíťoval“, nevědomě i vědomě se jím „řídil“. Kulturní systém byl prodloužením útočné adaptivní strategie člověka a jeho vztah k přírodě byl regulován především technologicky – regulativy úspěšného využívání vnějších přírodních sil. Protože kulturní systém ve vztahu k přírodě ještě nebyl systémem dysfunkčním, morální zdůvodnění lidského technologického chování nemuselo

¹³ Ani televize není dnes nakloněna pomoci rozpoznání příčin této potenciální hrozby. Její hlavní funkcí je šíření plytkých politických a ekonomických vizí, špatných zpráv, zábavy a reklamy. Namísto nové ontologie šíří spíše jen strach z budoucnosti a nejistotu.

¹⁴ První formy polyteistického náboženství, na rozdíl od pozdějšího křesťanství, chápaly ještě přírodu spirituálně, tj. byly spojeny s posvátnou úctou k jedinečným přírodním výtvorům, úkazům a místům. Teprve mono-teistické křesťanství přírodu postupně demytologizovalo (odkouzlo – M. Weber), čímž výrazně napomohlo jejímu technologickému racionálnímu ovládnutí.

¹⁵ Na fakt, že v návaznosti na naturalismus budoval klasický pragmatismus etiku na návycích upozorňuje Emil Višňovský při výkladu pragmatické etiky. „Prvotní návyky dědíme biologicky, druhotné návyky si osvojujeme, tedy „dědíme“ kulturně.“ Remišová, A. (ed.) *Dějiny etického myšlení v Evropě a USA*. Bratislava: Kulligram 2008, s. 598.

¹⁶ Ještě řemeslník pracující s nástrojem mohl destruktivní roli své práce na přírodní předmět bezprostředně pozorovat. Těžební činnost, výstavba komunikací a měst, podobně jako používání osobních automobilů, se však jakékoli globální kontrole zatím vymykají.

být předmětem etických úvah. Také v rodině, ve škole či v továrně, podobně jako v každé jiné podobně formalizované organizaci, se obvykle verbální zdůvodnění lidského chování nevyžaduje. Pro chování lidí tu platí ustálená pravidla (např. v rodině autorita rodičů, v armádě řády a předpisy, v továrně centrální řízení a technologická kázeň), existuje zde silný vliv tradice nebo autority, a proto regulativy, které se osvědčily, tu optimalizují fungování příslušné organizace. Teprve vážné poruchy v činnosti těchto institucí vyvolávají potřebu reflexe a optimalizace nekriticky přijímaných pravidel lidského chování.

Etika jako součást filosofie vznikala obvykle s cílem obhajovat novou morálku po velkých společenských změnách, z potřeby sladit ji s novou společenskou strukturou a směřováním společenského systému. Vznikala tu totiž potřeba podpořit morálku obecnými filosofickými argumenty a pochopením nové situace. Zdá se, že zatím nikdy morálka nevznikala z potřeby velké **kulturní tragédii zabránit**.¹⁷

Fakt vzniku morální regulace lidské aktivity byl kdysi nepřímým důkazem toho, že lidská aktivita nebyla již ani plně biologická, ale ani plně kulturní, že vrozené způsoby chování a biologické způsoby nápodoby sociálních forem chování (animální sociální učení) nestačily. **Kultura je totiž nebiologickým systémem** s umělými strukturami a pravidly chování. Vznikala nepřirodním evolučním procesem uvnitř přirozeného procesu pozemské přírody. Nebyla pokračováním přirozené evoluce, ale lidmi vytvářeným systémem, který měl **částečnou svébytnost, umělou strukturu, vlastní konstitutivní informaci**, a proto i vlastní reprodukci a evoluci. Ponecháváme zatím stranou, že kultura mohla růst pouze na úkor staršího a širšího systému vysoce uspořádané přírody, tj. na úkor přirozené uspořádanosti Země.

V minulosti přitom platilo, že aby se odlišně uspořádaný kulturní systém v biosféře udržel, aby mohl na přírodě „úspěšně parazitovat“, museli lidé sloužit nikoli přírodě, ale kultuře. Bylo proto morální, když se v jejich nebiologickém chování dodržovala jistá nepsaná pravidla, která podporovala reprodukci a růst kultury – zejména ta pravidla, která se již v minulosti osvědčila. Každá dílčí kultura střežila, aby se v lidském chování dodržoval jiný než původní přírodní řád, aby se reprodukoval odlišný, i když **z přírody odvozený řád kulturní**. Jde vlastně o pokus nastolit také v kultuře jistou **analogii řádu přírodního**, posílit integritu a spolupráci (harmonii) všech složek kulturního systému, prohloubit soulad v lidských kulturních vztazích. Podobně totiž fungují přirozené ekosystémy, které sice nemají vlastní vnitřní informaci analogickou duchovní kultuře, ale v nichž se spontánně optimalizují složité potravní, reprodukční, kooperativní a parazitické vztahy mezi různými populacemi.¹⁸

Ekosystémová regulace je samozřejmě **regulací relativně slabou**, v terminologii evoluční ontologie **informačně nepředepsanou**. Také proto nemůže tato regulace změnit či přímo ovlivnit silnější informačně předepsanou regulaci genetickou, která je s to po milióny let reprodukovat stabilní strukturu i chování všech biologických druhů.¹⁹

¹⁷ Z takové historicky bezprecedentní potřeby dnes vzniká nejen nová environmentální etika, ale především nová ontologie jako východisko změny predátorského duchovního základu kultury na základ biofilní. A teprve ve světle této velké hodnotové změny se může plně ukázat závažnost úkolu, jímž je ontologické zakotvení nové anticipativní morálky, politiky, ekonomické i právní vědy.

¹⁸ Pokud bychom v přírodní analogii pokračovali, mohli bychom říci, že v ekosystému jsou axiologicky nejvýše postavené (odhlédneme-li od abiotických struktur) zelené rostliny. Jsou na jeho struktuře a fungování nejméně závislé (až na výjimky totiž nikoho nepožirají), neboť pouze sbírají a do svého těla (do vysoce uspořádané biomasy) kumulují výživu ze vzduchu, vody a půdy, včetně vesmírné ekosystémové energie – slunečního záření. Parazitují, lze-li to tak říci, pouze na Slunci, vodě, půdních bakteriích a atmosféře.

¹⁹ Připomeňme si, že kulturní systém, podobně jako přirozený ekosystém, se vytváří také dvěma způsoby: 1. přísně informačně předepsaným konstruováním prvků materiální kultury a techniky, 2. spontánní aktivitou lidí, která udržuje, reprodukuje a pozměňuje kulturní systém.

Morální společenská regulace, která je vzhledem k ostatním sociokulturním regulativům rovněž **regulací relativně slabou**, tj. přísně informačně nepředepsanou,²⁰ představuje pokus o **omezení variety** potenciálně rozmanitých forem lidského jednání. Zužuje spektrum lidských možností, které jsou v případě životní aktivity jiných biologických druhů omezovány jak jejich vlastními vrozenými vzorci chování, tak také strukturou a aktivitou okolního prostředí: např. potravní nabídkou, biotopem, predátory, konkurenty, parazity atp. Tímto výše uvedeným zúžením však morální regulace umožňuje i novou diferenciaci a kultivaci lidských aktivit. Již jsme připomínali, že jde o regulaci výrazně **konzervativní**, protože historická zkušenost lidem ukázala, že je užitečné dodržovat pravidla, která se již osvědčila, než přijímat nevyzkoušená pravidla nová. Tradiční morálka (ale i tradiční politika a právo) šla tedy jakoby za vozem sociokulturního pohybu (nastaveného skrytým duchovním základem kultury), učila se z chyb, ale nebyla s to vystoupit z jeho rámce. Protože všechno nové je nejen v biosféře, ale i v rychle rostoucím umělém kulturním systému existenčně nejisté, morálka vždy neochotně přijímala jiná hlediska a nové hodnoty. Ovšem pod tlakem okolností se nakonec hroutily nejen konzervativní systémy morální regulace, ale i celé regionální kultury.

1.2 K předpokladům konstituování etiky podnikání

Podle ekonoma P. A. Samuelsona²¹ je morálka **veřejným kapitálem**. Podle jiných teoretiků, např. sociologa Piera Bourdieu, jsou morálka a vzdělání **kapitálem kulturním**.²² Podobně kdysi uvažoval také Adam Smith, morální filosof a ekonom, kterého lze považovat za předchůdce etiky podnikání a který se proslavil nejen svou knihou *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* z roku 1776²³, ale i již připomenutou knihou *Teorie morálních citů*. Uznáváme-li čtyři druhy kapitálu, tj. **lidský, přírodní, finanční, zpředmětněný**, pak lze morálku považovat také za jeho pátý druh.²⁴

Už na počátku úvah o podnikatelské etice²⁵ se však musíme zeptat: proč v situaci, kdy výroba zboží přestala být hlavním společenským problémem, tj. v situaci, kdy je ve všech technicky rozvinutých zemích jeho všeobecný přebytek, se v ekonomických vědách klade takový důraz na růst účinnosti kapitálu, a nikoliv na podnikatelskou etiku? Proč se ve společnosti hojnosti vynakládají nemalé prostředky na reklamu, ale nikoli na spotřebitelskou etiku, která by mohla, pokud platí, že výroba je určována poptávkou, omezovat produkci? Zdá se, že tu existuje trojí vysvětlení: **za prvé**, ekonomická teorie se stará jen o polovinu reálného cyklu oběhu zboží, tj. jen o jeho výrobu, distribuci a prodej; **za druhé**, taková etika by nebyla v souladu s nynějšími zájmy kapitálu přednostně vykořisťovat přírodu;²⁶

²⁰ Přísně informačně předepsanou regulaci zajišťují v kulturním systému např. právní zákony. Kulturními přísně informačně předepsanými strukturami jsou např. prvky společenské materiální kultury a předmětná těla technických systémů.

²¹ Samuelson, P. A. Nordhaus, W. D. *Ekonomie*. 2. vyd. Praha: Svoboda 1995.

²² Srovnej Bourdieu, P. *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press 1996.

²³ Smith, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: SNPL 1958.

²⁴ Je zajímavé, že Arnold S. Luknič použil pro název knihy věnované etice podnikání metaforu „čtvrtý rozměr“. Luknič, A. S. *Štvrtý rozmer podnikania – etika*. Bratislava: Slovak Academic Press 1994.

²⁵ Současnou podobou podnikatelské etiky se zabývá Ivo Rolný ve třetí části této knihy.

²⁶ Nabízí se tu ještě čtvrté vysvětlení. Vznik podnikatelské etiky (analogicky jako vznik etiky environmentální) může být stydlivým příznáním společenských věd, že narůstají problémy, které vyžadují nový teoretický přístup.